

גדעון שמעוני

מהאטמה גאנדי והיהדות

(ב)

הצהרתו של גאנדי על הציונות ותשובותיהם של מרטין בובר ושל יהודה מאגנס

הרמן קאלנבאך התכוון לחזור להודו בדצמבר 1937, אולם ענייני משפחתו ועסקיו עיכבו אותו במשך שנה תמימה, ורק בתחילת 1939 הספיק שוב להיפגש עם גאנדי. בינתיים הוא לחץ על המהאטמה לפרסם את דעותיו על הסכסוך הערבי-יהודי בפלישתיות ועל רדיפות היהודים בגרמניה. מכך שגאנדי התמהמה ניתן להסיק כי לא נטה לעשות כן. וכאשר לבסוף, ב־26 בנובמבר 1938, התפרסמה הצהרה מלאה של דעותיו בעתון היינאה, העיר בפתחה: „הנני מביע את דעתי בשאלה מסובכת זו בהיסוס רב“. הוא גם חזר והביע את אהדתו ליהודים „המנועים“ (untouchables) בקרב הנוצרים: „וביום שבו פורסמה הצהרתו הוא כתב לקאלנבאך: „בית תחנון היקר שלי, בוודאי ראית את מאמרי אודות היהודים. קפצתי לתוך הבלתי נודע“¹.

אולם הצהרה זו שגאנדי פירסמה סוף־סוף איננה נוחת לציונות כלל וכלל. כאילו לא נאמר לו דבר, שיכול היה לתקן את דעותיו המעוותות על היהדות או לעשות את אבחנתו דקה יותר, הוא הור אף עמדו משנת 1921. לא רק שדחת את תביעתם של היהודים לבית לאומי בפלישתיות, אלא אפילו את עצם הצורך שלהם בהגשמה עצמית לאומית: „ארץ־ישראל שייכת לערבים מימי באנגלית לאנגלים וצרפת לצרפתים“, הוא כתב, והוסיף:

לא מן הצדק ולא מהמידה האנושית הוא להטיל את היהודים על הערבים, מה שמתרחש כיום בארץ־ישראל אין לו הצדקה על־ידי שום חוקה מוסרית. המאנדאטים אין להם אישור אלא במלחמה העולמית. ודאי שחטא כלפי האנושות הוא להשפיל את הערבים הגאים כדי שאפשר יהיה להחזיר את ארץ־ישראל, כולה או מקצתה, ליהודים כביתם הלאומי.

„הקריאה לבית לאומי ליהודים אינה מוצאת הד בלב“, אמר גאנדי, והוא אף קבע כי „ארץ־ישראל לפי המושג התנ"כי אינה שטח גיאוגרפי אלא היא דבר שבלב...“.

„למה שלא יעשו, ככל גויי העולם, לביתם את הארץ שבה נולדו ושבה הם מוצאים את פרנסתם?" האל, והוא אף נטה לתת אמון בטיעון בדבר נאמנות כפולה:

אם אין ליהודים בית מלבד ארץ־ישראל, האם ינסתרו לרעיון גירושם מכל קצווי העולם שבהם הם יושבים? או ימא הם רוצים בית כפול שבו יוכלו להישאר כרצונם? קריאה זו לבית לאומי נותנת הצדקה מדומה לגרמנים לגרש את היהודים.

כל מה שנתר מהרעות אשר הביא באופן פרטי אל קאלנבאך בשנה קודם לכן היה מילתו האחת ליהודים שבארץ־ישראל והיא:

אולם אם מוכרחים הם לראות את ארץ־ישראל הגיאוגראפית כביתם הלאומי, לא נכון הוא להיכנס לתוכה בצל הרובה הבריטי... הם יכולים להתחייב בארץ רק מתוך רצונם הטוב של הערבים, עליהם להשתדל ולהפוך את לב הערבים לטובה להם... הם יכולים לאחוז באמצעי סטאגראתא גם כלפי הערבים ולומר להם: ירו בנו והשליכונו לים המלח, בלי לגקוף אצבע בנגדם, אז ימצאו את דעת־הציבור בעולם תומכת בשאיפתם הדתית.

לערבים גילה גאנדי מידה הרבה יותר גדולה של הבנה ולכן איפשר לו להתעלם מכמה וכמה תופעות:

אינני נגן על מעשי הזוועה של הערבים, הייתי מבסר שיבחרו בדרך האיראליטות בהתנגדותם למה שנראה להם כצדק כפלישה בלתי מוצדקת לארצם. אולם בהתאם למושגים המקובלים של צדק ואי־צדק אין מה להגיד נגד התנגדותם של הערבים לכוז ערפי שמולו הם עומדים.

עד כאן דעותיו בשאלה פוליטית, אשר ליהודי גרמניה גינה גאנדי ללא סיוג את היטלר בשל „אלימותו, המכרעת, האיומה והמסורסת" ובשל רדיפות ויהודים ללא תקדים וללא סיבה. „היכולים היהודים לעמוד בפני רדיפות המאורגנות שאינן יודעות ברשה?" האל, „היה להם דרך לטמור על כבוד עצמם ואמצעי נגד הרגשת היסור־אונים ואבדון?" והוא הציע אוסבם דרך כזאת והיא — הסטאגראתא:

אילו הייתי יהודי שנולד בגרמניה... הייתי תובע את גרמניה כביתי מימי ככל גרמני וקוֹה־קומה ביותר וינסה בא לירות בו ולהורידני למורכלא: הייתי מסרב להיגרש או לקבל על עצמי כל חשפלה... אילו היה יהודי אחד או כל היהודים נוהגים כך, לא היה מצבם יכול להיות גרוע משהוא היום, ויסורים שיקבלו על עצמם ברצון ימששו להם מקור חוסן פנימי ושמחה פנימית....

ליהודים הציע את דוגמת מסע הסטאגראתא כסר שניהלו אותו היהודים בדרום אפריקה שהגראתה לו כ„הקבלה מדויקת". לפי דעתו אף היה בידי יהודי גרמניה יתרון רב: הם כשרוניים יותר ומלוכדים יותר ומאחוריהם צמדה דעת־הקהל העולמית

המאורגנת. "בטוחני", הוא אמר, "שאילו קם מקרבם אדם בעל אומץ והוון להחליכם בדרך המרי שלא עלידי פעולות אלימות, מה שהוא כיום צידאדם משפיל היה תופך לפמידה אמיצה של אנשים ונשים בלתי־מוזונים ובעלי כוח סבל שניתן להם עלידי אלוהים".

לכאורה אפשר להסיק מכאן כי אחר ששקל את כל הטענות בעד הציונות נשאר גאנדי משוכנע כי צודקים הערבים והיהודים אינם צודקים, אולם, אם ניקח בחשבון מה שאמר לקאלנבאך באופן פרטי, את היסוסיו לומר את דברו בפומבי ואת מידת האיסת ואיסת שבה שפט הן את הגדרתם העצמית של היהודים לעומת המוסלמים, והן את התנגדותם בפועל של שני הצדדים, זמיעל לכל: אם נזכור את מערכת היחסים הפוליטיים בהודו שבתוכה פעל גאנדי, אזי מתקבל הדגשם כי הלך מחשבתו היה יותר מורכב. אכן, מבחינת המצב הפנימי בהודו היה גאנדי מבכר שלא יופעל עליו לחץ ושלא יאלץ להתבטא בכלל. הוא הבין היטב שלא רק לערבים אלא גם ליהודים היו טיעונים חזקים והיה רוצה לא לפגוע לא באלה ולא באלה. אלא שפחות יכול היה להרשות לעצמו לפגוע בערבים מאשר ביהודים, כי עם כל ערנותו המוסרית הרי פעל גאנדי בתוך מערכת פוליטית ריאלית שבה היוותה הנאמנות ההודית בין היגדים ומוסלמים את נקודת המוקד של מדיניותו והיא היתה בסכנה מתמידת. הוא גם לא יכול היה לצדד באפשרות השנית שהיא מאוזנת יותר מבחינה מוסרית: חלוקת הארץ. שעליה דובר כה הרבה באותו זמן: עצם רעיון החלוקה היה פסול באופן מוחלט בעיניו של גאנדי ובעיני הקונגרס ההודי הלאומי, כי באותם הימים כבר נתקבל רעיון החלוקה של הודו על חלק ניכר של האוכלוסיה המוסלמית והוא היווה איים רציני על שלמותה הלאומית של הודו, עיקרון יסודי שגאנדי לא היה מוכן לוון ממנו. צחוק הגורל הוא כי דווקא הליגה המוסלמית, שהתנגדה במרץ לתביעות היהודים על פלשתינה, היא שנסתה יותר ויותר להפיש את ישועתם של היהודים בחלוקת הודו כשם שעשו זאת הציונים בארץ. תמיכה בחלוקה בפלשתינה היתה מתקבלת כהחזירה מוסרית תחת ההתנגדות לחלוקתה של הודו. ומכאן נובעת תמיכתו של גאנדי בפלשתינה ערבית לעומת פנייתו אל היהודים לוותר על שאיפותיהם הציונות למולדת יהודית.

עליפי עקרונותיו המוסריים של גאנדי עצמו לא היתה הצדקה ליזמרתו לומר ליהודים כי ארץ־ישראל שלהם איננה "שטח גיאוגרפי" אלא "דבר שבלב". אם ב־1921 עוד אפשר היה לתרץ מימרא כזו באידיעת היהדות, הרי כעת הוא פשוט התעלם מכל ההסברים שהוגשו לו בשפע בדבר הגשמתם העצמית והגדרתם העצמית של היהודים. הצהרתו של גאנדי איכזבה במיוחד אותו קומץ קטן של אינטלקטואלים יהודים בארץ שקראו לעצמם, "חוג העזר", ואחר־כך ה"איחוד", ואשר הקרישו מאמצים בלתי־נלאים להתקרבות בין יהודים וערבים ולדו־קיום בשלום. ביניהם היו כאלה שהעריצו את גאנדי מזה זמן רב. שנים מבין מנהיגי קבוצה זו ביקשו לפתוח בדו־שיח עם גאנדי וכל אחד מהם כתב מכתב תשובה מקיף להצהרה שהופיעה בהריינאן — היו אלה מרטין בובר, הפילוסוף שיצא לא סומן מגרמניה הנאצית, ויהודה מאגנס, נגיד האוניברסיטה העברית. מאחר ושניהם היו משוכנעים כי בסופו של דבר יוכלו שאיפות הציונות להתגשם רק על בסיס של ידידות בין ערבים ויהודים,

לא יכולים היו לחלוק על דעותיו של גאנדי כפי שנמסרו על ידי קאלנבאך ב־1937, אלא שהפירות המסולף אשר גאנדי נתן עתה לאידיאלים של היהדות, חד־צדדיותו הפרוצרבית ומושגיו הטוטליים על טיבה של גרמניה הנאצית תבעו תשובה.

ביראת כבוד ותוך התחבטות מהשבתית רבה חיבר בוכר את מכתבו: „וימים ולילות דגתי עם גפתי“... אם איני נופל בתעיה הרעה של האנוכיות הקולקטיבית, הוא כתב כאדם טובל המקשיב לקולו של גאנדי, קול „שמכירו ומעריצו מכבר“, „אלא שמה שהינו שומע אומנם יש בו יסודות של תפיסה בעלת וראויה לשבח — אולם איננו מתייחס כלל למצבו הוא (הסובל)“.

הסברתו של בוכר נסבה על העיקר כי ציון איננה רק אידיאל שבלבו של כל יהודי ויהודי כפרט, אלא היא לבם של היהודים כקבוצה. האם טוען גאנדי, שאף בוכר ריטורית, „כי הדור, כפי שתופסות אותה הווידות, איננה שטח גיאוגרפי, אלא קיימת רק בלבבותיהם?“. זמן רב מדי היו היהודים בתפוצות „ללא לב ומרכז חיי המגיע לכל אומה, וזכות זו, ערכת המוסרי שווה לתביעותיהם של כל העמים בכל אתר להגדרה עצמית. גאנדי טעה בחשבו כי זעקתם של היהודים לבית לאומי „חיפשה לה סימביוז בתנ״ך. ההיפך הוא נכון, הסביר בוכר, הבשורה שבתנ״ך היא המצווה על היהודים לבקש הגשמה עצמית בקהיליה בארץ ציון הנשטית: „לא הכטחת הארץ היא הדבר המכריע בעינינו אלא הציווי, שמילוי קשור אל הארץ, אל קהילה של קהיליה יהודים הופשית בארץ זו, שליחותה של היהדות כפי שנטיל אותה התנ״ך איננה רק הגשמה עצמית מוסרית אינדיבידואלית; דרושה לשם כך הגשמה קולקטיבית כחברה, ודבר זה יוכל להתהוות רק בתנאי הגדרת עצמית ואוטונומיה בארצם שלהם.“

הלכנו כנולה, אבל המצווה נשארה בידנו, והיא נעשתה דחופה יותר ממה שהיתה מעולם. זקוקים אנו לארטה שלנו כדי לקיימה: זקוקים אנו לחירות כדי לסדר את חיינו אנו; על ארמה ניכר ותחת שלטון חוקת ניכר אין להחין שום נסיון. לא ייתכן שימנעו ממנו הארמה והחירות....

באותה נימה, אך בשפה פרוזאית יותר, טען גם מאגנס במכתבו כי „לחיים יהודיים תמיד יחסר דבר עיקרי אם לא יהיה ליהדות וליהודים מרכז רוחני ואינטלקטואלי בארץ־ישראל“, והוא הוסיף להסביר:

אומנם, כפי שההיסטוריה מוכיחה שני אלה יכולים להתקיים בלעדי המרכז, ואולם מעולם לא פסקו מלהרגיש את הכיסוף הנפשי העמוק למרכז זה או מלנסות ליצור אותו בארץ־ישראל פעמים אין מסור, בשיביל עם ישראל מרכז רוחני ודתי בעין זה מוכרח שיהיו לו התארים של בית לאומי, עם ישראל אינו דומה לכנסיה הקאטולית.... היהדות היא יחידה במינה בזה שהיא שואבת את האוטוריטה העליונה שלה מתוך החיים של העם שהוא מורכב מילודיאשה, בשר־ודם.

בוכר ומאגנס נפגעו במיוחד מקביעתו הגסה של גאנדי כי פלשתינה היא של הערבים ופעליכן אין ליהודים זכות למולדת בה. בעיניו של בוכר היתה עמדה זו לקויה

מבחינה מוסרית, היה זה עיקר תפיסתו של בובר כי על היהודים והערבים להכיר
אחדדי הצד האחד בתביעותיו של הצד השני ולשאוף לאותה הבנה ורצון טוב, שגאנדי
הרגישם, באמצעותו של דו"שיה אמיתי. כפי שהסביר:

יסודית היתה לנו ההכרה, שכאן עומדות זו לעומת זו שתי תביעות
חיוניות, שתי תביעות שונות במוצאן ושונות בתוכנתן, שאין לשקלן
מבחינה עניינית זו נגד זו ושאינן להכריע ביניהן מבחינה עניינית.
הרגשנו ומרגישים אנו בתפקידנו להבין את התביעה הבאה כנגד
תביעתנו, לכבדה ולהשתדל ליישר בין שתי התביעות. במקום שיש
אמונה ואהבה, גם ניגוד טראגי לכאורה יכול להגיע לידי פתרון.

לבובר ולמאנגס, שניהלו מאבק בתוך עמם כדי שתתקבל עמדת-יסוד מוסרית זו,
היתה זו אכזבה מרה שגאנדי נקט עמדה כה חריצנית:

כדי למלא את התפקיד הקשה שאין כמותו, שאני עלינו גם להגביר
את ההודיה בו על התנגדות אווילית וטבעית כאחת בקרב קהלנו,
זקוקים היינו לסיועם של האנשים המתכוונים לטובה שבכל העמים
וקיוונו לו. ועכשיו היגר בא ומחסל את כל הדילמה הזאת של הווה
בנוסחה הפשוטה: „ארץ-ישראל של הערבים היא“.

בובר המשיך לחשוף את הליקוי המוסרי המסתמך מהקביעה כאילו פלשתינה היא
של הערבים, „רצונך ודאי להביע בזה שיש לעם זכות בעלים גמורה ויחידה על
הארץ, שהוא יושב בה; זכות בעלים גמורה כזו, שכל מי שמתיישב בה בלי הסכמתו
של העם הזה גולן הוא. אבל באיזו דרך רכשו להם הערבים את זכות הבעלים הזאת
על ארץ-ישראל זו? שאל בובר, „חרי ברור שבדרך הכיבוש בורזע...“ לפיכך מהווה
עמדתו של גאנדי הצדקה של זכות קניין בתוקף כיבוש בעזרת הנשק, בעוד הוא שולל
התיישבות בדרכי שלום כפי שהיא נעשית בידי היהודים. בובר דיבר בשם תפיסה
מוסרית רחבה יותר באשר לזכות הקניין על חלקי תבל. כשם שיש הצדקה מוסרית
יסודית לערוך חלוקה מחדש של אמצעי הקיום בין הפרטים החיים יחד בחברה אחת —
בשמידות הצדק והחסד מהיכונים זאת — כן יש יסוד מוסרי לחלוקה מחדש של זכות
„הקניין“ בין עמי העולם. במאומי המוסר יש משהל לא רק לחזקה בפועל, אלא גם
לצרכים קיומיים. „דואג אתה, מהאטמה, רק לזכות הבעלים של הצד האחד? טען
בובר, „ואיך שואל לזכותו של הצד השני, הרעב לאדמה, לזכותו לכבוד-אדמה
חופשית? לכך הוסיף בובר גם ביסוס דתי.

דומה אני, שאלהים אינו נותן כמתנת כלל שום כבוד ארץ על-פני
כדורו זה באופן שיוכל בעל האדמה לומר, מה שאלהים אומר במסרא:
„לי הארץ“. גם לכובש המתיישב הוא רק משאיל לדעתו את הארץ
הנכבשת ומצפה מה יעשו בה.

על-פי קנה-מידה זה, טען בובר, זכותם המוסרית של היהודים נובעת גם מהעובדה
כי הארץ הוזנחה במשך מאות שנים בידי הערבים לעומת הפרהתת מחדש-בידי

היהודים. על אחת כמה וכמה שהיהודים בהפריחם את הארץ לא ביקשו לדחוק את רגלי הערבים, אלא להעלות את פוריותה כד שהספיק לשני העמים.

לטענה זו הוסיף מאגנס טעם פרוזאי יותר כנגד קביעתו של גאנדי שפלישתו היא של הערבים באותו מובן כמו שאנגליה היא של האנגלים, והוא ציון שלפחות משתי בחינות הארץ איננה שייכת לערבים כשם שאנגליה שייכת לאנגלים, ראשית, כעובדה היסטורית. ערביי הארץ מעולם לא נהנו מריבונות פוליטית, בדומה לאנגלים ושנית, שלא כמקרה של אנגליה, פלישתה היא ארץ קדושה לשלוש דתות מונות האיסטיות.

במישור המוסר המופשט יכול היה ויכוח זה בעד ונגד להימשך עד בלי סוף. על כן היה זה פחות בתחום זה שאפשר לומר כי בוכר ומאגנס הוכיחו את משוואתם של גאנדי לטובת הערבים, ויותר בכך שהצביעו אל חוסר ההגיון בפנייתו התובענית ליהודים לעומת בשורתו בקול דממה דקה אל הערבים. „בתוך דבריו, מהאטמה“, כתב בוכר, „נמצאת מילה טובה שאני מקבלים בתודה. עלינו להשתדל, אומר אתה, לרכוש את לבם של הערבים; ובכן, צוור לנו לעשותו!“. בוכר אמר שהוא עושה כל אשר לאליהו כדי לשכנע את הטועים שבין היהודים ולנטוע בלבם הבנה לדרך זאת. אך כדי לשכנע את הערבים דרושה עזרתו של גאנדי — „ובמקום לתת אותה תוכחתך פונה רק ליהודים“:

אומר אתה שחיות חפץ, שיהיו הערבים בחרים בדרך אי-האלימות, אבל לפי הכללים המקובלים של צדק ועויל אין לטעון כיום נגד התנהגותם, כיצד אפשר הוא, שאתה נותן כאן לכללים המקובלים תוקף, אם כי רק יחסי, מה שאין אתה נוהג כך בשום מקום? אתה מאשימנו שאנחנו, שאין לנו צבא, מניחים לצבא הבריטי למנוע בפני כמה מעשי רצח עיוור; ואילו לאלה שמכניסים יופיית רצח בשורותינו, מבלי להטגיה במי יסנע, כלפיהם נוהג אתה באור-רוח מתוך הבנה, בשים לב אל הכללים המקובלים. סקור נא את הכל, מהאטמה, את המעשים ואי-המעשים של שני הצדדים, את הצדק והעוול של שני הצדדים — האם לא תבוא לידי הכרה שאיננו הצד הפחות נצרך לעזרתך?

בדומה לכך הצביע גם מאגנס על העובדה שהערבים פתחו במעשי אלימות בעוד שהיהודים הגיבו באי-אלימות, מול פרובוקציות הסוריות ביותר פעל היישוב היהודי בהבלגה, „שהגורם העיקרי הפועם בו הוא רגש אתי“, „הלא תפנת לערבים כמונחים של סטיאגראהא ד“, הפציר מאגנס.

בלב רווי התווכחו בוכר ומאגנס עם גאנדי גם על הטפתו של יהודי גרמניה לאחוז בסטיאגראהא כביטוי לתנגדות לנאצים. הם אומנם לא שללו את עקרון הסטיאגראהא כשלעצמו, אך טענו שבנסיבות הקיימות אין לו יחזק. עיקר טיעונם היה שגאנדי פשוט לא הבין את תבדול הסתווי בין דרע סולו עומדים יהודי גרמניה ובין הרעות שמולן עמדו היהודים בדרום-אפריקה או בהודו. בפני הרשע הנאצי האיום לא יכלה הסטיאגראהא לתת שום תוצאות כשיטת התנגדות.

בזכר טען שקרא בעיון כל מה שנאנדי כתב על קורותיו באפריקה ושהקריש הנאצי לא ניתן כלל להשוואה, לא כמותית ולא איכותית, עם מה שאירע שם.

יהודים נרדפים, נעשקים, נחבלים, מעונים, נחרגים, ואתה, מהאסמה נאנדי, אומר שמצבם בארץ, שבה אירע להם כך, מסביל ממש למצב היהודים באפריקה הדרומית.... גורלם של היהודים בדרום-אפריקה היה כזה ומעשי בזה, אבל משוללי זכויות לא היו, הסקר לא היו, בני תערובות בעד ההתנהגות הרצויה של ארצות הרוח לא היו, ולכן סבור אתה שיהודי בגרמניה יביע בפומבי אף פסוק אחד של נאום כגון אותו הנאום שלך ולא יזהרג? מה ערך יש להוראה על דבר מיסותה אם מסתים דעת משנות בבירה כזו?

כיום, כשיש בדידנו ידיעת העובדות ההיסטוריות, איש לא יוכל לסתור את שלילתו של בזכר את ההשוואה הזו. היהודים בדרום-אפריקה ובתורו עמדו בפני רעה מרוסנת על-ידי מצפון ומעצורים אנושיים ונעצפה במסגרת, "שלטון החוק" — ככל שזה היה לקוי, הרשע הנאצי יצר מצפון מחופף, אשר ראת בהשמדת היהודים "ערר" מוסרי, הועבה כזו, חסרה צלם האליהם הרגה מכל מה שנאנדי התנסה בו בחייו הארוכים ורבי המאורעות וברי שנגד רשע זה לא היתה כל תועלת בסטיאגראהא, "יתכן", הסביר בזכר, "שיש טעם בעמדה איראלימה כנגד בני-אדם רשעים הוד תקוה לעורר בהם את הרגש האנושי; אך בפני מכש שטני המוחץ הכל אי-אפשר לעמוד כך". השימוש בסטיאגראהא כשיטת התנגדות איראלימית היה מותנת כולו בכך שאצל עושי הרצ קיים שכיב של מצפון, של מוסר גורמאלי, ככל שיהיה חלש. אין זאת שלא היו מקרים של סטיאגראהא. בחמש השנים שביליתי תחת השלטון הנזכר (הנאצי) ראיתי מקרים רבים של סטיאגראהא אמיתית מצד היהודים, הוכחות של רוח איתנה ללא מיקוח על זכויות וללא הרכנת ראש, ללא נסיון להתחמק מתוצאותיה של התנהגות זו בכוח או בעורמה, אך פעולות אלו לא עשו אפילו את הרושם הקל ביותר על המדכאים. בנסיבות אלו התוצאה היתה, הקרבה עצמית (מרטיריום) ללא כל תועלת, שאיש לא ראה אותה, הקרבה לריק, כזה היה גורלם של יהודים לאין מוספר בגרמניה, רק ה' קיבל את עדותם ואין לנוזר מכך תוצאות להתנהגות נאותה. גם מאגנס הדגיש את הנקודה הזאת: במצב אשר בו התנגדות קלה שבהקלות גוררת אחרית חיסול בצורה כזו או אחרת תגובת הקורבן איננה עושה כל רושם על-פני החיים בגרמניה, "תשווה זאת", הוא אמר, "עם שביתת-רעב כלשהי בבתי-סוהר באנגליה או בארצות-הברית והרעש שדבר כזה מעורר בדעת-הקהל, תשווה זאת עם אחד הצומות שלך... כשלעולם כולו נותנים לגמוע את דברך בצמא ולהיות עד למעשיך".

נשאר רק ערכה הפנימי של הסטיאגראהא לגבי הקורבן עצמו: בזכר ומאגנס לא שללו אותה אולם הם הטילו ספק בכך שיהודי גרמניה ככלל היו מסוגלים לנהוט הגובה כזו על-פי מוסרתם ונסיבות ההתפתחות אצלם בתקופה האחרונה, לפי דעתו של מאגנס, אותם יהודי גרמניה הנאמנים ליהדות — והם הרוב — יש להם מידת רבת של חוק פנימי ועף שמהם הנובעת מסבל למען אידאליים, הוא רמז בכך

שהמסורת היהודית של קידוש־השם מעניקה אותה מידה של כוח פנימי וכבוד עצמי כפי שמעניק הסטיאגראחא של גאנדי. ליהודים לא חסר אם כך דבר מסביל לסטיאגראחא מבחינת ערכה לנפש הקורבן.

בובר ביקש להסביר לגאנדי שליוהדות היתה מסורת מיעלה של אי־אלימות. מאז ומתמיד הכריזו היהודים על תורת הצדק והשלום, "אולם שלא כישו, בן עמנו, ולא כמוך, לא הכרזנו על תורת האי־אלימות; כי מאמינים אנחנו שלעיתים חייב אדם להשתמש בכוח להציל את חייו ויותר מכל את חיי ילדיו". אשר ליהודי ברמניה המתבוללים שהתנכרו ליהדות ונעשו ל"לא־אריים" מסכנים, העיר מאגנס כי בשבילם לא בא בחשבון קידוש־השם כיהודים ולא סטיאגראחא נוסח גאנדי. הם האומללים ביותר: "גורמים להם יסורים ואין הם יודעים מדוע".

גאנדי אינו משיב ומאמצים נוספים של דו־שיח

שני המכתבים, שנכתבו על־ידי בובר ומאגנס, נשלחו ל"אשראם" (קומונה) של גאנדי בסגאון ב־9 במארס 1939. הם שוגרו על־ידי שני אישים, בעלי רגשי כבוד עמוקים לגאנדי, שהיו נתונים בכל לבם לעניין ההכנה ההדרגתית בין יהודים לערבים והובעו בהם עקרונות מוסריים גולים ביותר. עליכן הם היו בלי ספק ראויים למענה מאת גאנדי. למה לא זכו מעולם לתשובה?

צחוק הגורל הוא, אבל יש יסוד לפסוק אם גאנדי ראה אותם אי־פעם: בתיקו של מאגנס נמצאת חליפת־מכתבים המוכיחה שגאנדי לא נמצא בסגאון כשהמכתבים הגיעו אל תעודתם והם נשלחו אליו לכתובת חדשה. העתק שני שנשלח על־ידי מאגנס ב־26 באפריל הלך לאיבוד ורק בינוי 1939 קיבל מאגנס תשובה מאת מזכירו של גאנדי פיארלאל, שאישר בתורה את קבלת המכתבים המקוריים שנשלחו ב־9 במארס 1939, אך ציין שהם נתקבלו בסגאון, וגאנדי אינו יודע מתי יוכל לחזור למקום ואם יהיה לו הזמן לעבור על הספרות שהעברתם לידי. לזה הזמנים שלו הוא מלא וגדוש והוא עמוס עבודה (אולם במכתב הקודם אל מאגנס נאמר שהמכתבים נשלחו הלאה מסגאון).

מהעובדה שמאגנס ובובר מעולם לא קיבלו תשובות ונחליפת־המכתבים לא התחדשה אפשר להסיק או שהמכתבים הלכו או לאיבוד או שגאנדי לא הספיק לקרוא אותם. הנחה זו מתחזקת על־ידי עובדה נוספת: אין זכר להם בכל מה שגאנדי פירסם או במכתביו הפרטיים אל קאלנבאד. יתר על כן, אין להגיה כי באותה תקופה היה גאנדי בה שקוע במאבק בתוך הודו עד שהשאלה היהודית נשמטה מדעתו כליל. הרי קאלנבאד ירדה בחורף מפברואר עד מאי 1939 ובנוכחותו קיבל גאנדי שליח ציני נוסף ואף חזר לדון בשאלה היהודית בעתונו הריגואן בכמה הודמנויות בחצי הראשון של 1939. אחת מאלה היתה תשובה לחיים גרינברג, עורכו של נציאיש פרזנסיה, הבטאון הציוני־סוציאליסטי באסרוקה.⁶ גרינברג גמגמ אף הוא בין מעריציו של גאנדי ונדחף להגיב על הצהרתו.

ככמה נקודות היה מכתבו של גרינברג דומה למכתבי בוכר ומאגנס. גם הוא טען שאיראפטר להגיד ליהודים שהעולם כבר מתחלק כולו ושאינן מי שמחוייב להתחלק אתם: „גאנדי איננו מודע לטעותו בתחו ערך מוחלט לקניין הפרט שכאילו אין לסגוע בו. גם זכות הקניין הקולקטיבי על חבלי ארץ היא צורה של קניין פרטי שהיובים לחול עליו כללי ביקורת וזיכרון על-פי עקרונות אנושיים רחבים יותר או בין-לאומיים“. גם גרינברג שלל את הצורה שבה השווה גאנדי את יהודי גרמניה עם היהודים והראה שאנשי הסטאגראקה של גאנדי מעולם לא נתקלו בתועבה וב„אנסתסיה מוסרית“ כאלה ששררו בגרמניה הנאצית. לא היה זה הגון מצידו של גאנדי שמהיהודים הוא דרש גבורה אנושית אך מהיהודים — גבורה אל-אנושית.

ברם, גרינברג לא נכנס בדיון מעמיק בתלותם הרוחנית של היהודים בארץ ישראל כפי שעשה בוכר. הוא שם את הדגש על העובדה כי הגויים, שביניהם היו היהודים נפוצים במשך אלפי שנים, מעולם לא קיבלו את היהודים כשוים בין שווים ואף לא נתנו להם להשתרש. מכאן הצורך החיצוני בארץ מולדת ליהודים. גרינברג גם הראה פחות עדינות בשיטתו את הדין על מה שנראה בעיניו כמשיא פנים בלתי הוגן מצד גאנדי:

עם כל רגשי הכבוד למהאטמה אין מנוס מההרגשה כי הפעם הוא גילת את נסתרי לבו. אפשר להבין ואף לשבח את שאיפתו לחיות מאוחדת עם המוסלמים, אך הפעם הטעתה אותו שאיפה זו וסיטורה אותו מראות את המציאות כמות שהוא באותה בהירות גיתוח המהווה כרגיל חלק מיישנותו המוסרית.

גאנדי לא רק פירסם בחייגאון את תשובתו לגרינברג, אלא הדפיס קיצור מכתבו באותו גליון עצמו של העתון. „מכתבו של גרינברג כתוב בכשרון רב“, החמיא לו גאנדי, אך הוא עמד על כך שלא ראה כל סיבה לשנות ממה שאמר בהצהרתו. הוא הסביר כי הוא לא נכתבה מתוך רצון למתוח ביקורת, אלא מפני שידידיו היהודים לחצו עליו לכתוב ואו לא יכול אלא להגיד את אשר הוא מאמין. הוא הסכים עם גרינברג, שאילו קם בגרמניה גאנדי יהודי, יכול היה לפעול לא יותר מחמש דקות ואז היה נגרר למערסה. אולם לא היה בכך כדי לפרער את אמונתו בתועלת שבאדימסה (איראלימות): „יכול אני להבין את הצורך להקריב מאות אם לא אלפים, כדי להשביע את תיאבונם של רודנים... העקרון הוא דווקא שאדימסה יעילה ביותר נוכח הדימסה (אלימות) הגרועה ביותר. מקרים אלה הם המבהין לערכה“, והוא דיבר בשבחה של יעילות האדימסה לטווח ארוך. „אין זה הכרח שהמעשים יראו את התוצאות בימי חייהם. עליהם להתחזק באמונה שהתוצאה אכן תושג בכטחה אם יתמידו בדרכם“. האלטרנאטיבה, התנגדות אלימה, לא רק שאיננה מביטחה הצלחה לאלתר, אלא בנוסף לכך היא משפילה את הקורבן עצמו. לבסוף ענה גאנדי לטענתו של גרינברג כי דאגתו לאהדות היהודית-מוסלמית היא הטטה אותו לצד הערבים: „הרבה פעמים אמרתי שאת האכזר לא אטכור אפילו למען שיחרורה של הערד — לא כל שכן שלא אעשה כן כדי לזכות בידידות המוסלמים“.

ברם, לא כזה היה הרושם של א. א. שוחט, יהודי הודי, בן לקהילה ממוצא בגדאדי שהוכרנו אותו מקודם (בחלק הראשון של מאמר זה) בהקשר לביקורו של אולסוואנגר. שוחט ניהל את פעולתו של הקרנות הציוניות ואת המשרד הציוני בבומביי והיה גם עורך של דוֹרֶשְׁבוֹעֶון בִּישׁ גִּיאִישׁ אֲדִיבֶקֶט (The Jewish Advocate) וכו' פירסם את התשובה היהודית הראשונה להצהרתו של גאנדי בנובמבר 1937. כתשובתו זו עורך שוחט בצורה פשוטה וברורה כמה מהנקודות שהופיעו אחר־כך במכתביהם של בוכר ומאגנס. קולעת ביותר היתה הערתו "גאנדי דן את היהודים על־פי הסטאנדארטים הרוחניים הגבוהים ביותר בעוד שאם, הערבים הגאים" הוא דן על־פי "המושגים המקובלים". מכיוון שלא ייתכן שגאנדי העמיד את הסטאנדארט המוסרי של הערבים בדרגה גבוהה יותר — כי זה היה כמובן מהוות עלבון — הרי ברור כי המדובר הוא במשוא־פנים ובאיפה ואיפה.

באמצעותו של קאלנבאך, שחזר לבקר את גאנדי בתחילת 1939, הצליח שוחט להתקבל לראיון אצל גאנדי. קאלנבאך עצמו היה חולה ולא יכול היה להיות נוכח כשישוחט הביע בפני גאנדי, עם כל הכבוד, את הסתייגותו מדעותיו על הציונות. שוחט יצא מפגישה זו ברושם שאצל גאנדי היה עניין האחדות בין הינדים ומוסלמים שקול כנגד כל טעם אחר, "אין לנו מה לצפות מגאנדי", כתב לאלוהו אפשטיין (אילת) מהמחלקה המדינית של הסוכנות היהודית:

בעיית פלשתינה היא בעיניו בעיה מוסלמית גרידא. אלא שכל מנע אתו מבחוץ הוא רצוי. הוא נתון לתעמולה המוסלמית כאן ובעניני מעצמות המאגדאט היא אותה המוסכמת בחוטים כאן והוא חושד בה. אולם איננו מתכחש לחלוטין לאידיאלים שטאטורי רצון היהודים לחזור ארצה... מצידי אקח ברצינות את הצעתו לספק לו אינפורמאציה וגם לשלוח לו ספרות מתאימה מזמן לזמן.

מתוך מגמה זו לספק לגאנדי אינפורמאציה על הצמדה הציונית — הציעה המחלקה המדינית שיוסף גדיבי, מזכיר עיריית תל־אביב, שאמור היה לבקר אצל הקהילה היהודית הקטנה בענייני קרן היסוד, יפגוש גם את גאנדי ואת נדריה. שוחט שאל את קאלנבאך אם הוא מוכן לעזור בהשגת ראיון תלה עשה זאת ברצון. כך התקיימה הפגישה בנוכחותם של קאלנבאך, של הסוכר ציארלס אנדרוס ושל מזכירי גאנדי: מהרב דסאי ופיארלאל. על־פי דיווחו של שוחט בהר גדיבי כמסגרת להצגת הדברים את מאמרו של גאנדי בנובמבר 1938. הוא הדגיש את אופיה הפראדוקאלי של המנהיגות הערבית ואת התועלת שהיהודים הביאו לערבים וטען שישני העמים יכולו להתקיים יחד בפלשתינה.

מעניין הוא שגאנדי השיב שאל לו לגדיבי להתייחס לטענות שחובאו באותו מאמר בנובמבר; מה שנכתב נכתב ונגמר. הוא דיבר בצורה לכבית ואוהדת, אך הביע ספק־מה בנוגע לנכונות תיאורו של גדיבי: כי אם כך הדבר, קשה להבין את התנגדותם הפרועה של הערבים וכן את העובדה שהבריטים מצאו לנחוץ לשלוח ארצה כמה דיביות צבא. אולם שמח היה לטעון כי מצבם של היהודים איננו חסרת־קוות ושיסיוני הדוֹרֶקִים אינם כה אפסיים כפי שחשב. אם אמת הוא שהמוני

הערבים אינם עומדים מאחורי אדוניהם הפאודאליים ותועמלניהם, אזי השכך המהומה מאליה מרוב חולשה. הוא חוזר והדגיש שאהדתו האישית נתונה כולה ליהודים, אלא שאיננו רואה מה עוד יוכל לעשות וכיצד יוכל לעזור להם.

גריבי ושווטט השיבו כי המוסלמים בתעמולתם מעוררים שינאה נגד היהודים והוא (גאנדי) מסוגל להטות את דעת־הקהל ההודית לצד היהודים, על כך השיב גאנדי כי דעת־הקהל בהודו נוסחה באופן מלאכותי וליהודים אין מה לחשוש מכך, כי אין טענות של ממש ביסודה. הוא אמר שישום תועלת לא תצמח ליהודים אם יצא בגנותה של התעמולה המתגהלת בין מוסלמי הודו. לפי דעתו של שווטט רמז גאנדי בכך, כפי שאמר בראיון הקודם בצורה מפורשת יותר, שהתעמולה הפלשת'ינאית של הליגה המוסלמית היתה מכוננת בעצם אל הקונגרס הלאומי ההודי, מכאן שכל הערה מפיו של גאנדי רק תשרת אותה מטרה ולכן אין טעם שהוא יצא בהערה כזו בפומבי.

מאלפת ביותר היא העובדה כי בזמרון־הדברים על פנישה זו, שמוכירו של גאנדי שלח אותו לשווטט לקראת פירסום אפשרי, אין אף מילה על כל מה שנאמר שם ביחס לגורם המוסלמי. על כך העיר שווטט בדו"ח שלו אל הסוכנות היהודית בירושלים:

אני יכול להבין למה הישטט כל רמז למה שגאנדי אמר על החלק המוסלמי של השאלה... אין לי ספק שהוא כן בנוגע לרעיונותיו בדבר אי־אלימות וכו', אתנו דיבר בגלוי על חלקם של המוסלמים בכל העניין. אם כי ברור שאיננו מוכן כי הדברים יהיו כתובים, אפילו בפרוטוקול של ראיון פרטי... יש לו ראש פתוח. אבל הוא גם סיקח מאוד.

תוכנם של הראיונות הללו לא פורסם, אבל גאנדי הוסיף להתייחס בפומבי אל שאלת יהודי גרמניה בשורה של מאמרים בהרייזאן, שהופיעו בתקופת זו. אילו היה צורך בחוכחות נוספות שטיבה של הנאציות היה מחוץ לכושר הפיסתו של גאנדי, אפשר היה למצוא במאמרים אלה, הרי, למשל, חשובתו לגרמנים שליוגלנו להערותיו אודות יהודי גרמניה: „בטוחני במאת האחוזים שגם לב האבן של הגרמני הנוקשה ביותר יימס אם היהודים, במקום להיות אי־אלימים מאונס ומחוסר־אונים, רק יפעילו אי־אלימות פעילה, כלומר רגש של חברות עם הגרמנים הלא־יהודים“. מדהים חוסר ההבנה המוחלט המתבטא כאן ביחס לתרעבה הנאצית.

ברי שישום מידע על הנעשה בגרמניה בפועל לא יכול לערער את אמונתו הנוקשה של גאנדי כי „טבע האדם הוא אחד כיסודו ועליכן הוא מוכרח להיענות להוכחות של אהבה“. משתעירו לו, למשל, את חוסר התוצאות שבהתנגדות אי־אלימה כגון זו של הכומר נימולר (Niemöller) תשובתו היתה:

אם זה לא הספיק כדי להמים את לבו של מר היטלר, הרי זו רק הוכחה שלב זה עשוי מחוסר קשה מאבן, אך גם הקשה שבסתבות מתרעבת כשמופעל עליה חום מספיק... ואין גבול ליכולתה של הארץ אלימות ליצור חום... כשם שהנני מאמינים באלהים, עלינו לשים את

אָמננו באַראַלימות... אינזי מתיאש מכד שהיטלר עוד ייענה
לסבל אנשי, אפילו הוא נגרם לו.¹

גאנדי סבר כי היהודים מעולם לא נהגו על־פי הסטיאגראה האמיתית. לאלה אשר
טענו שאין בשיטתו כל חידוש וכי היהודים נהגו בא־אלימות מזה אלפיים שנה,
השיב גאנדי:

עד כמה שידוע לי, לא הפעילו היהודים מעולם א־אלימות בעניין
של אמונה או אפילו כמדיניות מחושבת... א־האלימות שלהם היא
של חסרי־אונים וחלשים... אני מבחין בין התנגדות פאסיבית של
החלש ובין התנגדות פעילה וא־אלימה של החזק.

תנכון הוא כי ליהדות יש מורשת עשירה מאוד של קידוש־השם, ובין גילוייה
המגוונים מתקופת התנ"ך ועד לימינו, אפשר למצוא מקרים דומים לסטיאגראה של
גאנדי.² ברי כי לקידוש־השם ולסטיאגראה מספר תכונות משותפות, כגון: התחייבות
מוחלטת לאמונות מסוימות, בטחון מוחלט בצידקתם ובנצחונם הסופי, ואומץ לסבול
ראף לא להירתע ממוות. אולם ההקשר הדתי של קידוש־השם הוא כה שונה מזה של
סטיאגראה עד כדי להאפיל על תכונות משותפות אלו. כפי שצינו קודם, בובר
אומנם העיד כי היו מקרים דומים לסטיאגראה גם בקרב יהודי גרמניה הנאצית, אך
כוונתו לא היתה להתנגדות גשמית לנאצים אלא לעמידה של הקורבנות בפני גורלם.
בנסיבות של רצח העם היהודי בידי הנאצים, שהיו ללא כל תקדים בהיסטוריה, יסוד
ההתנגדות שטמון בתוך הסטיאגראה היה בטל ממילא, ורק ערכה למען הקורבן
עצמו נותר בעינו. במובן זה, אפשר אכן לקבוע כי לגבי אלה שבחרו בדרך זו,
קידוש־השם היה המקביל היהודי לסטיאגראה של גאנדי.

אולם, אף לפני השואה, במידה ואפשר לאבחן תבניות גורמאטיביות במסורת
הארוכה של קידוש־השם, הרי קיים שוני מהסטיאגראה בשני היבטים. ראשית,
עקרון א־האלימות לא היווה יסוד מרכזי באידיאולוגיה של קידוש־השם. אף בימי
הביניים ידוע כי יהודים פנו למעשה של קידוש־השם רק לאחר שהתנגדות פיסית
נכשלה או היתה ללא כל תקווה. שנית, היסוד של התנגדות לרשע בקידוש־השם
נשא אופי אלוהי וגאולתי. מטרתה היתה פחות לתקן את העולם כפי שהוא (אם כי
המוטיב הזה הופיע במקרים מסוימים) ויותר להעיד לאמת של היהדות. בציפיה
לזמן הנאולה והשכנת מלכות שמים עלי אדמות.

לעומת זאת, עקרון א־האלימות היה יסוד היסודות של הסטיאגראה, שנתפס
עלידי גאנדי כצורה של התנגדות גשמית לרשע. סטיאגראה היתה שיטת פעולה
המיועדת לתקן את העולם הזה, היא שאפה לכך שיימס לבו של היריב ויחזור למוטב.
עליכן דעתו של גאנדי כי היהודים לא נהגו בסטיאגראה היתה סבירה. אולם אין
ספק כי עבר את תחומי ההניגות והסבירות כאשר ניסה לבסס את דעתו במילים אלו:

אכן, מוטל עליהם כהם, שאבות אבותיהם צלכו את ישר. כלום לא
נכון שהם מאמינים בעין תחת עין וזין תחת זין? האם אין בלבם רגשי
אלימות כלפי אלה המדכאים אותם? כלום לא מבקשים הם שהמעצמות
הקרויות דמוקראטיות יענשו את גרמניה בשל הדיכויים וישחררו אותם

מדיכויז: אם כך הדבר הרי שאין איראלימויות שוכנת בלבם.... אני
טענתי למען עקירת האלימות מהלב ובעד שימוש סביל בכוח הנוצר
מחיתור גדול זה.

וכעבור זמן קצר, אגב ויכוח נוסף על איראלימויות והמשבר העולמי הוא עוד הווייף
נקודה זו: „אומנם נכון שהיהודים לא נהגו אלימות פעילה אישית, אבל הם עשו את
הגרמנים למקוללי המין האנושי והם ביקשו שאמריקה ואנגליה יילחמו בגרמנים
למענם“. בשל הערות אלו נמתחת על גאנדי ביקורת מסכת יהודים וביניהם חברו
הוותיק הנרי פולאק, עוד ב־1937 נתגלעו ביניהם חילוקי דעות רציניים בשל היקפה
של תנועת אי־שיתוף הפעולה נגד המישטר הבריטי.¹¹ בששמוע של הערותיו האחרונות
של גאנדי אודות היהודים נפגע מאוד והוא כתב לו וביקש אישור כי הדיווחים
שהגיעו אליו היו מסולפים, על כך השיב גאנדי כי אומנם השמיע הערות אלו, אולם
הוסיף הסבר:

כמעט בכל עתון המגיע אלי מהמערב הנני מוצא תיאורים מסבלות
היהודים המבקשים שמעצמות המערב ישלמו לגרמנים כנמולם על
מעשי הווועה שלהם. אינני מגנה עמדה כזו, היהודים אינם מלאכים.
טענתי היתה שאינם נזהמים באיראלימויות כפי שאני מבין את המושג.

וכדי לתת דוגמה הוא ציטט את קאלנבאך ששהה איתו בהודו באותו הזמן:

במקרה חי אתנו כעת ידיד יהודי המאמין בשכלו באיראלימויות,
אולם טוען שאיננו מסוגל להתפלל למען היטלר... אינני רב איתו בשל
רוגזו זה. רוצה הוא לנהוג באיראלימויות, אך סבלם של חבריו היהודים
הוא יותר ממה שיכול לשאת. ומה שנכון לגבי, נכון לגבי אלפי יהודים
שאינם חושבים אפילו „לאדוב את האוייב“, אצלם, כמו אצל מיליונים
רבים, מתוקה היא הנקמה — מחילה היא מהאלהים.

על כך מחה פולאק הריפות: „אתה מועדע אותי“, הוא כתב, „כדי להשתמש
בפתגם אהוב עליך: לחם ביקשתי, ואחת, אכן נתת לי.... הנני עומד על התוסף
מטה שאמרת. למען האמת, חייב את להוכיח מה שאמרת או להתנצל בצורה שאינה
משתמעת לשתי פנים.“¹² פולאק שלח לקאלנבאך העתק ממכתב זה והוסיף שחש
עצמו חופשי למדוד בפני גאנדי מאחר שהוא (פולאק) עצמו מתח בשיטתו ביקורת
חריפה על מה שנראה לו כפחית שפושט היהודים.

לזכותו של גאנדי ייאמר שפירסם התנצלות פומבית מעל דפי הרייטאן, שם הודה
שנתקל בסתירה רבת־משקל, ביקש מפוארלאל וממחבר דסאי לחפש סימוכין למה
שאמר והם לא מצאו, ועל כן הוא חש שעליו להכחיש ללא סיוג את אשר אמר. „לא
הערכתי כראוי את חשיבותו של הגינוי“, כתב, „ואני יכול רק לקוות שהערותי לא
פגעו אפילו ביהודי אחד.“¹³

תקריט זו מאלפת ביותר, כי היא מגלה את התמונה המצוהת של היהדות
שבמשך כל השנים היתה ביסוד גישתו של גאנדי אל השאלה היהודית. מאידך, הנני

רואים גם שלא היה מדובר באן ברשעות. היה זה משפט קדום שמתחת לסף ההכרה הוא נוצר, כפי שהראינו בחלק הראשון של חיבור זה, בנסיבות המיוחדות של השיפוח להשפיע נוצרות.

אחרי השואה:

אי-רצונו של גאנדי להשמיע את דברו

אחרי פרוץ מלחמת העולם השנייה נרתע גאנדי אף יותר מאשר קודם לכן מלדבר על השאלה היהודית בפומבי. ובשעת שיעור זאת בפעם האחרונה ביולי 1946 הודה בכך בעצמו: „עד עתה נמנעתי למעשה מלהגיד דבר בפומבי בנוגע לסטור היהודי-ערבי ומסיבות טובות מאוד.“¹ והוא לא הסביר, פרט לחשד, אינני מרגיש „יש בידי ידיע מספיק“. אולם בוודאי חשבה מכך היתה העובדה שבעולם לא נכון היה להסתכן בהרגותה של דעת-הקהל המוסלמית בהודו עליידי התבטאויות בשאלה היהודית. אם בכל זאת מוכן היה להסתכן במקצת הרי שיעשה זאת במידת רבה למען קאלנבאך, ויתכן שאחרי מותו של זה ב־1945 לא חש יותר כל לחץ להשמיע את דברו. אין ספק שהסכנות לאחזות ההינדית-מוסלמית גברו יותר ויותר כשהחלוקת הודו נעשתה לאיום ראלי בשנות ה־40, לפיכך גברו המעצורים בפני התערבות בסכסוך הערבי-יהודי.

נוסף על כך היתה עכשיו בידי גאנדי סיבה חדשה להסתייג מהציונות: סיבה קטורה קשר אינטגרציה לעקרונות האיראליזם. הכוונה היא לשיטות האלימות שתנועות מחתרת יהודיות החלו להשתמש בהן בפלשתינה. „אחדתי נתונה ליהודים במצוקתם המעציבה“, הוא אמר, „אולם הם שגו שגיאה חמורה בבקשתם להשתלט על פלשתינה בעזרתן של בריטניה ואמריקה ועתה בעזרתן של טירור בכל מערומי“. והוא הוסיף: „יותר היה להניח שמסבלותיהם הם יסיקו את לקח השלום. למה ימנעו על סף אמריקאי או על נשק בריטי בנסיגתם לכפות את עצמם על ארץ שאינה רוצה בהם? למה יעזרו במעשי אימים כדי לבצע את עלייתם ארצה בכוח?“² רשום הוא קרא להם „לבחור בנשק האיראליזם הנפלא שהטיפו לו טובי נביאיכם ואנחתי ודריש ישו ויהודי לעולם הנאנח.“³

על כן עמדתי היתה כי, אם ילחצו עליו להשמיע את קולו על מצב היהודים הרי כל מה שיוכל להגיד יהיה שלילי. ומאחר שלא רצה להוסיף על „מצוקתם של היהודים“ מיטב שיטתו-גישה זו נראתה בעליל כשיטת אצלו משלחת של היישוב במאוס 1947. משלחת זו הוזמנה להשתתף בוועידה הבינ-אסיאנית הראשונה על הבעיות המשותפות למדינות אסיה שעמדו לזכות בעצמאות. היה זה כנס אשר באופן רשמי עמד תחת חסות בהתירפוליטית וההזמנה נשלחה אל האוניברסיטה העברית בירושלים. בראש המשלחת עמד פרופ' חוגו ברגמן ובין חבריה היו הכלכלן פרופ' אלפרד בינה ואנשי הסוכנות היהודית דוד הכהן, עמנואל אולסונגר ויעקב שמעוני.

כפי שרשם יעקב שמעוני, שהיה מזכיר המשלחת, ארכה השיחה עם גאנדי ב„אשראם“ שלו רק 10 דקות. כשדוד הכהן פתח בפניית שירים את קולו למען היהודים, קורבנות הרדיפות, השיב לו גאנדי בדרשה „להשאיר מחוץ לתמונה“.

הוא חור על תשובתו זו פעמיים בהדגשה רבה ונתן להבין שאם יתעקשו על כך שיגיד דבר, הרי מן ההכרח שדברו יהיה מכיוון כעיקר נגד הטיורורזם, על כן מוסב להם „להשאירו מחוץ לתמונה“¹⁰.

ובכל זאת, בשתי הדרכניות בתקופה שלאחר המלחמה נכנס גאנדי לדיון מקיף למדי בשאלה היהודית. בפעם הראשונה היה זה כשביקר אצלו סידני סילברמן, חבר הפארלאמנט הבריטי, יהודי ומתומכים בעצמאותה של חוזה, אולם גם אז ביצר גאנדי שתוכן השיחה לא יפורסם; ומעיד מוכיח פיארלאל: „כשהראה למהאטמה את זכרון-הדברים של הדיון, כתב הלה בכתב טג'ראטי הודאה שהכתוב אומנם מייצג רצון, אולם אין לפרסמו לעת עתה“¹¹. קיים רק נוסח מגנתי מאוד של שיחה זאת. הוא התפרסם במאמר פרד'ערבי קיצוני שנכתב על-ידי ג. ה. יאנסן שמערכת העיתון ההודי ספייטסמן.¹² לפי הנוסח של יאנסן החל גאנדי את השיחה בהבעת אהדה, אולם המשיך מיד בניגוי השיטות האלימות שהיהודים השתמשו בהן ואמר כי בגלל זה לא יוכל להרחיק לכת בתמיכתו בעניין היהודי.

סילברמן ניסה להסביר כי ברבות יהודי ארץ-ישראל התנגדו לקבוצות הקטנות של המוסרימות שהפעילו שיטות אלימות. הוא ביסס את טענתו למען הציונות על העובדות הקיימות בשטח. היהודים זקוקים לבית לאומי בארץ-ישראל, כפני 650,000 יהודים כבר יושבים בה ולא נוכל להתחיל מחדש. „... ומפני שאין לנו לאן ללכת“, האם חסרים בעולם מקומות ריקים אשר יכולים לקבל אתכם? „שאל גאנדי, אפשר לתמוך על מוסריותה המפוקפקת של שאלה כזו, אם, לפי דעתו, לא היתה הצדקה לדרישתם של היהודים לבית לאומי במקום האחד בעולם שאליו היתה להם טענה מבוססת — כיצד יכולה היתה דרישתם למקום אחר בעולם להיראות בצודק? אולם כפי הנראה לא העמיק סילברמן לחקור בנקודה זו, אלא הדגיש שגם ארץ-ישראל היתה במידה רבה ריקה כשהיהודים החלו לחזור אליה; עתה משפיתו אותה מבקשים אחרים לגרשם. מהי הערובה שדבר כזה לא יקרה גם במקום אחר? „ומה בדבר הערבים?“, שאל גאנדי, „מסתבר שאתם מבקשים להפוך את הרוב הערבי למויעט“. סילברמן הדדה שאומנם בנקודה זו ייפגעו הערבים במידה מסוימת, אולם הוא טען שגם אם יאבד לערבים בפלשתינה מעמדם כרוב האוכלוסיה, הרי יישארו להם שבע מדינות עצמאיות משלהם: „המדובר הוא ב־5% של איצדק לערבים על-מנת לשלול מיהודים את כל הצדק“, יאנסן טוען שגאנדי לא שוכנע ושאל: „ובכן, אתה רוצה שהערבים יקריבו דבר ספני שאתם רוצים אותו לעצמכם?“ סילברמן ענה שהיהודים ביקשו מהערבים קורבן קטן, כדי שתתית אפשרות לעשות צדק גדול.

בשנית דן גאנדי בשאלה היהודית עם הביוגראף האמריקאי שלו, לואי פוישר, בערך ביוני 1946. פוישר היה יהודי ולפני זאתו מגוייריזק העיר יהודה מאנגס את תשומת-לבו אל מכתביהם שלו ושל בובר משנת 1939 שנטארו ללא מענה. פוישר מספר שהמהאטמה עצמו הגיד לו: „אמרת לי סידני סילברמן שיש ליהודים טענה חזקה בפלשתינה, אם לערבים ישנה טענה, הרי זו של היהודים קודמתה“. אולם הוא הוסיף את התקודה שגם לערבים לא ייעשה צוול. משפירט שאל אותו בדבר מכתבו של מאנגס, השיב המהאטמה: „אינני זוכר את המכתב אולם זוכר אני מה שאני

הצהרתי" (קטע זה מחזק את השערתנו שגאנדי מעולם לא קרא את מכתביהם של מאגנס ובובר). גאנדי חזר בפני פישר על טענתו כי יהודי גרמניה עשו מעשה בהיכנעם בפני היטלר באופן פאסיבי. „מאגנס הסביר לך במכתבו שליהודים לא היתה ברירה", אמר פישר. „לך השיב גאנדי: „היטלר רצה חמישה מיליון יהודים וזהו הגדול בפסיעי תקופתנו. אולם היהודים היו צריכים להציע את עצמם לטבח. הם היו צריכים לקפוץ לים מצוק הסלע". „משמע שלפי דעתך על היהודים היה להתאבד התאבדות קולקטיבית?", שאל פישר. „כן", ענה גאנדי, „זה היה מעשה גבורה", והוא הוסיף — „הרי במילא נפלו מהם מיליונים".

צריך לציין שגאנדי לא טען עוד, כפי שעשה בעקביות לפני המלחמה ש„לכו של היטלר היה נמס". האם הבין סוף־סוף שמול ארייב כהיטלר לא יכלה הסטיאגראחא לשמש כשיטת התנגדות יעילה וכי מה שנשאר ממנה היה רק ערכה הפנימי למען הקורבנות עצמם? אם כך הדבר, אזי, כראיה לאחור ואחרי השואה, הוא קיבל כנכונים את דבריהם של בובר ומאגנס, לפחות לגבי היהודים קורבנות הנאצים.¹¹

אפילו לא שינה את השקפותיו בנקודה זו לא נוכל להאשים את גאנדי בחוסר עקביות או במידת איפה ואיפה לגבי היהודים קורבנות הנאצים. אחרי ככלות הכל כזו היתה ההתנהגות המוצעת על־ידי לבני עמו ההודים, לצ'כים, לפולנים, לאנגלים או לכל עם אחר שעמד בפני מעשי התוקפנות והרצח הנאציים. לאנגלים, למשל, הטיף לא לבחור במלחמה כעזרת ההגנות לפולש הנאצי:

היותי רוצה שתילחמו בנאציות לא בנושק אלא, בכדי להשתמש במונחים צבאיים, בנושק האיראלימות. רוצה היותי שתניחו את הנושק שבידכם כחסר תועלת להציל אתכם או את האנושות. הציעו למר היטלר ולאדון מוסוליני שיקחו מה שיחפצו מהארצות הקרויות בפיהם קניינכם. שישתלטו על האי היפה שלכם על כל הבניינים היפים שבו. את כל אלה תמסרו, אך לא את נפשכם ולא את רוחכם. אם האדונים הללו יחליטו לכבוש את בתיכם, פנו אותם. אם לא ירשו לכם מעבר הוסיפי לצאת, תנו את עצמכם לטבח, גברים, נשים וטף, אך סרבו לקבל עליכם את מרותם.¹²

יש מי שכבר הצביע על דוגמאות של חוסר עקביות בהטפה לאיראלימות שגאנדי נתג בה כל ימי חייו, למשל כשהצדיק את התנגת על קאשמיר ב־1947, או כשתמך בהתגייסותם של היהודים למען בריטניה במלחמת־העולם הראשונה, וכן העובדה כי דחה כל גילוי של פחדנות ובנסיבות מסוימות ביסר עליה התנהגות אמיצה אפילו היתה כרוכה במידה של אלימות.¹³ אולם בעייתיות זו בפילוסופיית האיראלימות של גאנדי מתגלה על כל החזית ואיננה מיוחדת לטיפולו בשאלה היהודית.

ברם, את זאת איראפטר להגיד על עמדתו כלפי הציונות. על אף אהדתו ליהודים „המבודים של העולם הנוצרי", הרי שגאנדי פעל בתוך שדה של כוחות פוליטיים שהטיחו עליו מיגבלת בתחום הבעיה היהודית. דאגתו העליונה היתה לירידות בין הינדים ומוסלמים וזו מנעה ממנו כל תבועת המיכה בציונות. תוכחה לכך הגנו מצאים בפער בין מה שאמר בשיחות פרטיות ובין הצהרותיו הפומביות. אין ספק שזוהי

עקוב בשאלת האמצעים בהם הציונות צריכה לנקוט: הוא בינה מאז ומתמיד הסתמכות על האימפריאליזם הבריטי ושימוש באליונות, ותמיד הדגיש את הצורך ברצונם הטוב של הערבים כתנאי מוקדם לכל. אולם בגישתו לעיקרון עצמו, של זכות היהודים לבית לאומי בפלשתינה, הורגשו אצלו תבדות. בשיחות פרטיות נטח להכיר בעיקרון, אולם בפומבי הוא דחה אותו ביחד עם האמצעים להגשמתו. הוא גם התעקש על פירושו הסולף של היחס בין היהדות לרעיון של ציון, על אף נסיגותיהם החוזרות ונשנות של יהודים לתקן את העיוות שבתפיסתו. לעומת זאת תמיד היה מוכן להכיר בתפישותיהם של מוסלמים וערבים כנוגעת לפלשתינה כפי שהוגשו לו. בסיכומו של דבר, בשאלת היהדות נהג גאנדי באיפה ואיפה ומעולם לא ענה על ששפט היסוד שבטענותיו המוסריות של בוכר כי „כאן עומדות זו לעומת זו שתי תביעות חיוניות.... שאין לשקלן מבחינה עניינית זו נגד זו, ושאינן להכריע ביניהן מבחינה עניינית“.

הערות

1. גיירות קאלנבאך. „בית תחתון“ הוא כינוי החיבה בו כינה גאנדי את קאלנבאך (ראה את החלק הראשון של מאמר זה). על המידע והחומר אודות הרמן קאלנבאך הנני אסיר תודה לאחייניתו חנה לור טורפה שמסרה לי מידע בעלפה, נתנה לי גישה לגיירותיו ועזרה לי בכל הדברים.
2. על השמעות של ביטא החלוקה בחייו ראה: G. Singh, *The Middle East and Indian Diplomacy*, (N.Y., 1975), pp. 52-55.
3. מכתביהם של בוכר ומאנגס פורסטו כעבור זמן קצר בשם: שני מכתבים אל גנדי, חיבורות של חוג „העל“, ירושלים, ניסן תרצ"ט.
4. גיירות מאנגס (הארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי, ירושלים), הכתובת בעניין המכתבים לגאנדי.
5. ברי כי תשובה למכתבים כאלה חייבה שיקול רציני ומעמיק, על כן ייחבן שנאנדי עבר עליהם בפרוץ, אך לא התמנה להבר תשובה. אולם אין זה מתיישב עם אופיו שישמט כל רמז לתמיכתו בזו, וכפי שנראה להלן הוא אמר אחר-כך ללואי פישר כי איננו יוצר אותה כלל.
6. הריג'אן (Harjjan), 27.5.1939. ראה גם את הנוסח המלא של המכתב מריג'אן: Hayim Greenberg, *The Inner Eye*, (N.Y., 1958), pp. 230-240.
7. הכתובת עם שוחט נמצאת בארכיון הציוני המרכזי, תיק S-25/3887.
8. הריג'אן, 17.12.1938. אם לא ניהם דעה כזו ל, חוסר הבנה לא נותר לנו אלא לייחס אותה לטיפשות או לציניות — תכונות אלו אינן מתיישבות עם אופיו של גאנדי כפי שהוא נראה לנו. אולם מותר לנו לזהות שמא חוסר הבנה לגבי טיבם האמיתי של היסלר ושל הנאציון לא היה כעין מנגנון התמינות פסיכולוגי שפותח כדי למנוע את פישור אמונתו בתוספת המוחלט והאוניברסאלי של הסטיאגראתא.
9. הריג'אן, 17.12.1938, 24.12.1938, 7.1.1939.
10. ראה: י. כ"ץ, בין יהודים לגויים, (ירושלים, 1966), והסיום של ח. ת. בן-ששון *Encyclopaedia Judaica*. בדבר דיון בגילויים השונים של קידוש-השם בימי השואה ובבעיות המרכזיות הכרוכות בסוגיה זו ראה י. גוטפרשטיין: „קידוש-השם במהלך ההודות ויהודי בתקופת השואה“, בתוך: העמידה היהודית בתקופת השואה, יד ושם, ירושלים, תש"ל.

11. ניירות פולאק, מכתבו של פולאק לגאנדי מיום 21.5.1937 וגאנדי לפולאק מיום 17.6.1937. הידידות בין גאנדי לפולאק נידונה בחלק הראשון של מאמר זה. לפי דעתו של פולאק הגנים גאנדי בפעולותיו נגד המשטר הבריטי. האמן לי, אינני כותב באנגלית, הוא הפציר, "הרי ידוע לך שבשעורקי לא זרמת אף טיפת דם אנגלי. שונא אני עריצות ודיכוי, כפי שאולי רק יהודי יכול לשנוא אותם". גם בשנות המלחמה נתגלעו ביניהם חילוקי דעות חריפים. פולאק היה משוכנע שגל גאנדי לעמוד ללא תנאי לצידה של בריטניה נגד, משטר הארבה הגרמני, המבקש לכלות כל דבר יופי שנוצר בידי האדם. ברם על אף חילוקי הדעות לא התערערו יחסיהם הטובים.
12. ניירות פולאק, מכתבו של פולאק לגאנדי מיום 20.3.1939.
13. הריניאן, 27.4.1939.
14. הריניאן, 21.7.1946. היתה זו הצהרתו האחרונה בשאלה היהודית שנוסחה בתחילתה, ברם בחשובה לשאלותיהם של כתבים הוא העיר לעתים חזרות נוספות. למשל ביום 3.4.1947, כשנשאל: "מהו הפתרון לשאלה הפלשתינאית?" הוא ענה: "כשהו נכנסת ואיננה ניתנת יותר לפתרון".
15. גם, גאנדי התעלם מכך שאלומות זאת הופנתה כלפי המעצמה האימפריאליסטית בריטניה דווקא בשל מדיניותה הפרוצרבית, וגם מכך שרק מינוט מתמרד בתוך היישוב היהודי בארץ-ישראל נקט באמצעי אלימות אלה.
16. הארצין הציוני הערבי, תיק S-25/7485.
17. במכתב לשבועון האמריקאי ניויורקר, מיום 10.7.1936 ושלא מורס, ושלכות הסורים האלה ניתן לעיין בו.
18. ראה: G. H. Jansen, *Zionism, Israel and Asian Nationalism*, (Beirut: The Institute for Palestine Studies, 1971).
19. ראה: L. Fischer, *Gandhi and Stalin*, (N.Y., 1947), pp. 48-53. רק אחרי שפורסם חוכנו של ראיון פרטי זה, הודרך גאנדי לפרסם את הצהרתו האחרונה בהריניאן, מה" 21.7.1946, בה חוקצ את השימוש באלימות על-ידי יהודים בארץ-ישראל. בכך מתבלטת פעם נוספת דאגתו לא להסביר פנים לעניין הציוני בפומבי.
20. M. K. Gandhi, *Non-Violence in Peace and War 1912*, (Garland: edition: N.Y., 1972), pp. 282-272.
21. בדבר דיון מסוכה בתוספת שניתן לפרשן כגילוי אישיותות אצל גאנדי וגם בדבר השאלה אם הפאציפיזם של גאנדי היה, "פאציפיזם מסויג" ראה: P. P. Power, *Gandhi on World Affairs*, (London, 1961), pp. 55-65.

IN THIS ISSUE

Articles

- Israel Guttman in his essay probes the notions of **Martyrdom** (Kiddush HaShem) and **Sacredness of Life** (Kedushat HaHaim) from various aspects, especially from the historical one.
- Yehuda Bauer discusses a number of questions connected with Moshe Guna's arguments (in *Yalkut Moreshet*, No. 22) and his remarks to Alexander Donat's essay "A Voice from the Ashes".

Research

- Raoul Hilberg presents his investigations of the role played by the **Reichsbahn** in the annihilation of Jews during World War 2. In his work he uses authentic source material.
- Gideon Shlomo brings the last part of his research work on **M. Ghandi's relation to Jews, Judaism and Zionism**. Here he speaks mainly of the attempts made to carry on a dialogue with him on these subjects.
- Renato Spiegel publishes here his work on antisemitism in France between the two World Wars.
- Taxi Bachrach reviews the "**Volksische Bewegung**" in Germany before Hitler and its impact upon the Nazis.
- Moshe Teizik writes about the discussions and the ideological questions which agitated the members of **HaShomer HaTsair** gathered at the Vilna center.
- Eva Eshkol-Vagman gives here part of her research on the attitudes and activities of the Jewish Leadership in Eretz-Israel in rescue operations of European Jewry during the Holocaust.

Testimonials

- We bring excerpts from writings by the late **L. Levité** (of Eln-Harod), one of the outstanding Leaders of the Kibbutz movement, who took part in the Zionist Congress held on the eve of World War 2 (August 1939) and continued his mission to Poland during the early days of Nazi occupation.
- **Ida Kaminska-Meron** of kibbutz Bet-Zera testifies on what happened to her during the war years in the **USSR**, in camps there and above all in **Kolkhoz** in Central Asia.